

CUPRINS

SIGLE ȘI ABREVIERI	11
PREFAȚĂ	17

INTRODUCERE	21
1. Argument	21
2. Premisele cercetării doctorale	22
3. Obiectivele cercetării și materialul de lucru	24
4. Metode și tehnici de cercetare.....	31

Capitolul I

ISTORICUL CERCETĂRIILOR LIMBAJELOR DE

SPECIALITATE	33
I.0. Introducere.....	33
I.1. Evoluția cercetărilor de la perspectivele filosofice asupra limbii, la limbajul filosofic	33
I.1.1. Abordarea filosofică a limbajului în Antichitate.....	34
I.1.2. Concepte filosofice despre limbaj dezvoltate în Evul Mediu	39
I.1.3. Evoluția conceptelor lingvistice din perioada Renașterii și până în secolul al XIX-lea.....	42
I.1.4. Teorii și modele lingvistice noi, apărute în secolul al XX-lea.....	50
I.1.5. Cercetări asupra limbii în spațiul cultural românesc.....	53
I.2. Concepte utilizate în cercetarea terminologiilor științifice.....	56
I.2.1. Limbaje de specialitate.....	57
I.2.2. Terminologiile științifice și interpretările tradiționaliste asupra terminologiilor	58

I.2.3. Direcții și curențe de cercetare în terminologie și limbaje de specialitate	64
I.3. Istoricul cercetărilor terminologice în cultura română	69
I.4. Mijloace de îmbogățire a vocabularului comun, respectiv, a lexicului specializat al limbii române	73
I.4.1. Derivarea	73
I.4.1.1. Derivarea cu prefixe	73
I.4.1.2. Derivarea cu sufixe	74
I.4.2. Compunerea	74
I.4.3. Conversiunea	78
I.4.4. Împrumutul	78
I.4.5. Calcul lingvistic	81
I.4.6. Transfer între lexicul comun și cel specializat	81
I.5. Traducerea și adaptarea termenilor științifici împrumutați	83
Concluzii parțiale	88

Capitolul al II-lea

FORMAREA TERMINOLOGIEI FILOSOFICE

ROMÂNEȘTI MODERNE.....	91
II.0. Introducere	91
II.1. Premise istorice	93
II.2. Cristalizarea terminologiei filosofice românești moderne	96
Concluzii parțiale	106

Capitolul al III-lea

POPULARIZAREA ȘTIINȚEI ȘI CULTURII ÎN

CONTEXT ILUMINIST.....	108
III.0. Introducere	108
III.1. Factorii culturali care au pregătit apariția Iluminismului	109
III.1.1. Renașterea culturală	109
III.1.2. Umanismul intelectual și filosofic	111
III.2. Iluminismul secolului al XVIII-lea	114

III.2.1. Iluminismul în țările române	117
III.2.2. Dinamica vieții religioase în Transilvania.....	118
III.2.3. Activitatea lui Ioan Inocențiu (Inochentie) Micu-Klein.....	120
III.2.4. Școala Ardeleană	123
III.2.5. Corifeii Școlii Ardelene.....	128
III.2.6. Regimul fanariot în Moldova și Țara Românească. Contextul istoric.....	133
III.2.7. Curentul iluminist în Moldova și Țara Românească	136
III.2.8. Reprezentanți ai Iluminismului în alte zone din spațiul cultural românesc	142
III.2.8.1. Ilumiști bănațeni.....	143
III.2.8.2. Ilumiști din zona intracarpatică.....	144
III.2.8.3. Ilumiști munteni.....	149
III.2.8.4. Ilumiști olteni.....	150
III.2.8.5. Ilumiști moldoveni.....	150
III.2.9. Consecințele pătrunderii ideilor iluministe în spațiul românesc în secolul al XVIII-lea.....	152
Concluzii parțiale	155

Capitolul al IV-lea

DEZVOLTAREA LIMBAJULUI FILOSOFIC

ROMÂNESC ÎN CONTEXT ILUMINIST	157
IV. 0. Introducere	157
IV.1. Apariția primelor scrieri filosofice în spațiul românesc	159
IV.2. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite de Dimitrie Cantemir	161
IV.3. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite în lucrările iluministului Samuil Micu.....	165

IV.3.1. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite în lucrarea „A filozofiei cei lucrătoare. Partea a-III-a. Etica sau învățătura obiceiurilor”	170
IV.3.2. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite în lucrarea „Învățătura politicească”	179
IV.3.3. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite în lucrarea „Învățătura metafizicii”	183
IV.3.3.1. Partea a II-a a lucrării Învățătura metafizicii: A Metafizicii partea a II-a Cosmologhia preste tot, pe scurt Cosmologhia	197
IV.3.3.2. Partea a III-a a lucrării Învățătura metafizicii: A metafizicii partea a III-a care cuprinde pneumatologhia, psihologhia si teologhia firească	207
IV.3.4. Limbajul filosofic și terminologia filosofică folosite în lucrarea „Loghica”	220
IV. 3.5. Prefața „Cătră Cetitori”	247
Concluzii parțiale	249

Capitolul al V-lea

ANALIZA FILOLOGICĂ A LIMBAJULUI FILOSOFIC

ÎN OPERELE LUI SAMUIL MICU 250

V.1. Analiza etimologică și semantică a lexicului filosofic	250
V.1.1. Dinamica cercetărilor terminologice în etimologie și semantică	250
V.1.2. Analiza etimologică și semantică a termenilor filosofici identificați în lucrările lui Samuil Micu.....	252
V.1.2.1. Termeni filosofici în formare (93)	253
V.1.2.2. Elemente de lexic comun cu sensuri contextuale filosofice (89)	270
V.1.2.3. Termeni de specialitate din alte domenii (9) ..	284
V.1.3. Concluzii referitoare la cercetarea etimologică a termenilor	287

V.2. Termeni românești, obținuți prin derivare	289
V.2.1. Derivate cu sufixe (59)	289
V.2.2. Derivate cu prefixe (9).....	294
V.2.3. Concluzii referitoare la derivare	294
V.3. Cuvinte compuse, locuțiuni și sintagme.....	295
V.4. Împrumuturi	299
V.5. Calcuri.....	303
V.6. Ortografia	308
V.6.1. Considerații diacronice	308
V.6.2. Alfabetul românesc de tranziție	310
V.6.3. Analiza formală a terminologiei filosofice introduse de Samuil Micu	312
V.6.3.2. Concepțiile ortografice ale lui Samuil Micu ..	313
V.6.3.3. Ortografia termenilor filosofici în formare	316
V.7. Analiza morfologică a termenilor filosofici din opera lui Samuil Micu	321
Concluzii parțiale	323
CONCLUZII.....	326
BIBLIOGRAFIE	335

Capitolul I

ISTORICUL CERCETĂRIILOR LIMBAJELOR DE SPECIALITATE

I.0. Introducere

În acest capitol, ne propunem să realizăm o prezentare diacronică a cercetărilor efectuate în studiul limbajelor de specialitate și al terminologiilor științifice. Ne vom ocupa de terminologiile științifice și de diversele teorii asupra terminologiilor, vom evidenția direcțiile de cercetare în terminologie și în limbajele de specialitate și vom prezenta curente de cercetare relevante pentru demersul nostru analitic.

I.1. Evoluția cercetărilor de la perspectivele filosofice asupra limbii, la limbajul filosofic

Prin *limba vorbită*, se înțelege o cale principală de comunicare între membrii unei comunități umane, iar *limbajul* reprezintă un sistem format din „sunete articulate” prin care oamenii comunică (DSL, 201). După Pierre Lerat (1995: 18), limba este un sistem de semne scrise sau orale, conectate la o istorie și la cultura umană. Pentru o mai bună înțelegere a acestor termeni, Eugen Munteanu definește *limbajul uman natural* ca fiind o facultate caracteristică speciei umane și fiecărui individ în parte de „a produce semne vocale specifice, dotate cu sens, în scopul comunicării interpersonale, într-un cadru social”. Instrumentul cu care această calitate poate fi exercitată este *limba*, una sau mai multe, folosită de oameni la un moment dat. De aici se desprind două domenii importante de studiu ale lingvisticii: *filosofia limbajului* care se ocupă, practic, cu studiul limbajelor și *lingvistica generală* care se ocupă cu studiul limbii

respective (Munteanu, 2005: 12-13). Evoluția limbajului și a vocabularului aferent este direct proporțională cu necesitatea exprimării unor noi noțiuni apărute în cadrul procesului cunoașterii (Wald, 1969: 75). Aceasta este influențată de schimbările apărute în existența indivizilor și în raporturile pe care le au cu mediul înconjurător și de evoluția gândirii de la concret la abstract (Wald, 1969: 80-81).

Eugeniu Coșeriu, pe lângă cele două domenii mai sus enunțate, ia în considerare încă unul, și anume *teoria limbajului*. Despre acesta afirmă că are ca punct de plecare „interiorul limbajului” și că „pornește de la limbaj și de la limbi ca obiecte identificate și delimitate în prealabil” (Coșeriu, 2011: 40).

Legăturile lingvisticii cu filosofia au la bază două direcții: studiul originii limbajului și studiul mecanismului care determină cunoașterea umană. Filosofii greci și-au pus întrebări referitoare la limbă în strânsă legătură cu cunoașterea umană și cu realitatea pe care limba o reflectă. În perioada Evului Mediu, filosofii s-au ocupat mai mult de cercetarea originii limbajului și a limbilor. Abia din epoca modernă apare o filosofie a limbajului, continuată de filosofii contemporani pentru care limbajul „devine obiectul esențial al investigațiilor filosofice” (Irimia, 2011: 38-39).

I.1.1. Abordarea filosofică a limbajului în Antichitate

Primele mărturii despre limbă ca instrument de comunicare se găsesc în *Biblie*, în cartea *Facerea*. Aici se menționează existența unei limbi unice (Facerea 11: 1), care asigură unitatea de comunicare interumană. Deoarece această unitate a generat vanitate, căci oamenii au încercat să construiască un turn până la cer, Turnul Babel, pentru a obține celebritatea, „să ne facem faimă” (Facerea 11: 4), spuneau ei, tentativa de a construi acest turn a fost sancționată de Divinitate, prin alterarea unității lingvistice, care a dus, mai apoi, la distrugerea unității lor politice. Deci, în *Biblie* apar noțiunile de *limbă* și *limbaj*,

fără însă a se da vreo explicație asupra originii lor. Erau presupuse a exista *a priori* (Johansson, 2022: 16-17).

Oamenii și-au pus dintotdeauna întrebări cu privire la modul de comunicare, deci întrebări referitoare la limba utilizată și limbajul folosit, indiferent de spațiul cultural din care făceau parte. Există o îndelungată tradiție, cu rădăcini în Antichitate, care a dus la apariția științelor moderne care studiază limbajele în dinamica lor.

La întrebările formulate de gânditorii greci privitoare la originea limbajului au fost găsite o serie de răspunsuri, multe dintre ele contradictorii. De exemplu, filosofii Parmenide și discipolul său, Zenon din Elea, considerau că lucrurile și cuvintele asociate sunt doar iluzii izvorâte din senzațiile oamenilor, neavând conexiuni cu „adevărata gândire rațională”. Heraclit din Efes a afirmat contrariul ideilor enunțate de Parmenide și Zenon despre limbaj. El afirmă că la originea existenței umane stă așa numitul *logos* al cărui sens era echivalent cu un fel de *rațiune universală* (Munteanu, 2005: 47). Supranumit *Obscurul*, Heraclit poate fi considerat primul filosof important care a pus bazele filosofiei limbajului. Scrierile sale, păstrate fragmentar, reprezintă subiect de dispută atunci când se încearcă interpretarea lor, mai ales a termenului *logos*. Eugeniu Coșeriu prezintă interpretările acestui termen, date de către diverși exegeți și subliniază că unele dintre ele trebuie privite cu moderație, cum ar fi punerea semnului egal între *logos* și vorbire sau între *logos* și propoziție. *Logos*-ul poate fi considerat în același timp și „legea realității”, dar și „expresia lingvistică” a acesteia (Coșeriu, 2011: 51-52). Acesta poate însemna în același timp și „vorbire” și „lege universală” (Coșeriu, 2011: 53-54). *Logos*-ul mai poate însemna *gândire* și *rațiune* (Coșeriu, 2011: 56). Heraclit considera că „omul gândește ceea ce există și spune ceea ce gândește”. Pentru Heraclit, exista o strânsă legătură între limbaj și cunoaștere, iar „limbajul, gândirea și realitatea au structuri analoage (...) garantat(e) de unitatea

logos-ului”. Limbajul este privit practic ca „formă de manifestare a universului” (Coșeriu, 2011: 62-63).

Aristotel îmbogățește semnificația termenului *logos*, sensul folosit de acesta fiind mai mult de *discurs rațional* și este utilizat foarte des în retorică. Ce se poate observa în textele sale filosofice este faptul că stilul abordat era mai degrabă funcțional, practic și realist. Din acest punct de vedere, Aristotel poate fi considerat fondatorul „studiului științific ca tip de text” (Coșeriu, 2011: 101). În scrierile sale, *Peri hermeneias* [„Despre hermeneutică” sau „Despre interpretare”], *Analitice*, *Poetica*, Aristotel este interesat mai ales de ceea ce el numește *logosul afirmativ*, adică de acele *enunțuri* pentru care se poate stabili valoarea logică de *adevărat* sau *fals* (Coșeriu, 2011: 104). El este interesat de relația dintre forma cuvântului și realitatea pe care o exprimă, făcându-se astfel, pentru prima dată în istoria filosofiei, o distincție clară între aceste două noțiuni. *Adevărat* sau *fals* nu reprezintă caracteristici ale cuvintelor, ci ale vorbirii (Coșeriu, 2011: 122).

Abordarea limbajului din punct de vedere filosofic la Aristotel poate fi încadrată mai ales în domeniul logicii. Acesta consideră că limbajul este principala calitate care îl separă pe om de celelalte animale. Pentru Aristotel, enunțul este o combinație de cuvinte cu „subiect și predicat”. Doar acest tip de enunț poate fi considerat „adevărat sau fals, și nu cuvintele separate”. Acesta face și o clasificare a enunțurilor: afirmativ, pragmatic și poetic. Dar, cum limbajul este un sistem foarte complex, acesta nu poate fi privit doar din punct de vedere logic. Din acest motiv, doar primul tip de enunț, din clasificarea dată de Aristotel, poate fi pus sub semnul logicii de *adevărat* sau *fals*. O altă deosebire pe care o face Aristotel este cea dintre *limbă* și *gândire*. Pentru el, limba este „formată din sunete articulate”, iar gândirea este „conținutul mental al vorbirii” și ține de *logos*, de rațiune (Munteanu, 2005: 49). Tot în scopul cercetării limbajului, Aristotel introduce pentru prima dată, în lucrarea sa

Despre interpretare, noțiunea de *semn* sau *simbol*. Cuvintele sunt considerate semne (simboluri) ale acelor lucruri pe care le semnifică (Munteanu, 2005: 50). El face o deosebire clară între *semnificant* (forma cuvântului) și *semnificat* (conținutul acestuia). Semnificatul nu mai este asimilat cu obiectul însuși, ci este identificat cu anumite experiențe, trăiri umane. Pentru Aristotel, cuvintele nu simbolizează un obiect, ci reprezintă „suferința sufletului” (*pathíma*)¹ (Coșeriu, 2011: 109-110).

Mai târziu, filosoful grec Epicur, în încercarea de a explica sursa limbajului, afirmă că primele forme de limbaj au apărut în strânsă legătură cu anumite trăiri și experiențe umane. Oamenii aveau o anumită reacție față de o experiență trăită și emiteau un sunet asociat acesteia. Experiențe diferite aveau asociate sunete diferite. Aceste sunete asociate diverselor experiențe avute au stat la baza apariției limbajului (Johansson, 2022: 19). În acest fel, Epicur exprimă cea mai veche teorie legată de originea limbajului. Originea limbajului este în strânsă conexiune cu dezvoltarea culturii omenеști. Mai întâi, omul capătă experiență observând mediul înconjurător, apoi, cu ajutorul rațiunii, filtrează experiențele avute și astfel progresează. Lucrările sale despre originea limbajului nu s-au păstrat în totalitate, cele mai cunoscute fiind *Scrisori către Herodot* și *Despre natură* (Irimia, 2011: 398).

Poetul latin Titus Lucretius Carus, în lucrarea sa *De rerum natura* [„Poemul naturii”], care expune teoriile filosofice epicuriene, afirmă că originea limbajului este dată de necesitățile fiziologice ale omului, semnalate prin emiterea de sunete:

¹ Vom analiza, în cadrul acestei cercetări, felul în care termenul de origine greacă *patimă*, cu echivalentul latinesc *affectus*, este folosit mai târziu și de Samuil Micu în scrierile sale *A filozofiei cei lucrătoare. Partea a-III-a. Etica sau învățătura obiceiuilor, A metafizicii partea a III-a* din lucrarea *Învățătura metafizicii și Loghica*.

Invenies primis ab sensibus esse creatam

Notitiam veri, neque sensus posse refelli.

(Lucretius, 1923, Cartea a IV-a, v. 478-479: 202)

„Dar află tu că-ntâi și-ntâi din simțuri

Născutu-s-a ideea adevărului!

Și simțurile nu pot fi deszise.”

(Lucrețiu, 1965: 216)

Principio auditur sonus et vox omnis, in auris

insinuata suo pepulere ubi corpore sensum

Corpoream esse vocem

corpoream quoque enim vocem constare fatendumst

et sonitum, quoniam possunt inpellere sensus

(Lucretius, 1923, Cartea a IV-a, v. 524-527: 205)

„Întâi și-ntâi un sunet și o voce

Se aud atunci când ne izbesc auzul.

Cu atomii lor vârându-se-n ureche:

Căci trebuie să spunem că și vocea

Și sunetul de-asemeni sunt materie.”

(Lucrețiu, 1965: 218-219)

În timp, oamenii au început să facă distincție între diversele sunete pe care le emiteau, făcând astfel trecerea de la sunetul instinctual, nearticulat, către sunetul articulat, făcut cu o anumită intenție. Sunetele naturale sunt selectate de oameni și apoi rafinate. În acest fel, oamenii ajung să stăpânească limbajul articulat pentru comunicare, tocmai datorită capacităților lor naturale de a emite sunete ca semne care definesc lucruri, trăiri, acțiuni, sentimente (Irimia, 2011: 421).

Aurelius Augustinus (Fericitul Augustin) este considerat unul dintre Sfinții Părinți ai Bisericii Apusene și unul dintre marii gânditori ai lumii antice. Lucrările sale sunt de o deosebită